

Dezagraryzacja obszarów wiejskich – proces nieunikniony, ale i szansa dla Polski?

PROF. TOMASZ WOJEWODZIC

Katedra Ekonomii i Gospodarki Żywnościowej, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny,
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

W ostatnich kilku dekadach na zmiany w strukturze agrarnej oddziaływały liczne zjawiska zewnętrzne, takie jak: globalizacja, ewolucja wspólnej polityki rolnej, okresy recesji gospodarczej oraz zmieniająca się sytuacja geopolityczna. Uwarunkowania te wpłynęły na zróżnicowany rozwój struktury rolnej w skali kraju. Obecnie mamy do czynienia z powszechną dezagraryzacją obszarów wiejskich i rodzin rolniczych, a co za tym idzie – również dezagraryzacją na płaszczyźnie społecznej, kulturowej, środowiskowej, a nawet instytucjonalnej. Jakie czynniki miały bezpośredni wpływ na zmniejszenie się liczby gospodarstw domowych czerpiących dochody z rolnictwa? Jak kompleksowo przeprowadzić rodziny rolnicze przez proces odrolniczenia? Czy zawsze musi być on postrzegany w negatywny sposób?

Rodzinne gospodarstwa rolne, jako jednostki produkcyjne łączące w sobie cechy podmiotu gospodarczego oraz powiązanego z nim gospodarstwa domowego, były i jeszcze przez wiele lat pozostaną podstawowymi jednostkami produkcyjnymi w europejskim rolnictwie. Zmienia się jednak znaczenie dochodów uzyskiwanych z produkcji rolniczej dla rodzin zamieszkujących tereny wiejskie, jak również pozycja rolnictwa w kształtowaniu dochodu narodowego. Udział sektora rolnego w tworzeniu produktu krajowego brutto ustabilizował się w Polsce na poziomie typowym dla większości krajów wysoko

rozwinętych (ok. 2,5-3,0%). Jednocześnie od kilku dekad zmniejsza się liczba rodzin uzyskujących dochody z działalności rolniczej, a zamieszkiwanie wsi czy nawet posiadanie ziemi uprawnej nie przesądza o związkach z działalnością rolniczą. Obserwowanej dezagraryzacji towarzyszy zmniejszanie się udziału mieszkańców wsi w skali kraju (deruralizacja), zmiana struktury społecznej wsi i modyfikacja hierarchii warstwowych w jej obrębie (restratyfikacja) oraz kształtowanie się nowego modelu rolnictwa (dostosowanie struktur produkcyjnych rolnictwa do gospodarki

rynkowej)¹. Pojęcie dezagrarnizacji jest bardzo pojemne, ma charakter wieloaspektowy i wielowymiarowy². Większość autorów dezagrarnizację (odrolniczenie) odnosi zarówno do zmian w gospodarstwach rolnych, jak i transformacji w sferze społecznej, kulturowej, środowiskowej³, a nawet instytucjonalnej⁴.

W związku z niską elastycznością popytu na produkty wytwarzane przez rolnictwo oraz ograniczonymi zasobami ziemi rolniczej, nie jest możliwy równoczesny rozwój wszystkich gospodarstw. Kluczowe jest natomiast, aby w procesach likwidacji dominowały dywesticje, stanowiące szansę na poprawę efektywności wykorzystania zasobów oraz wzrost dochodów właścicieli gospodarstw rolnych.

Zarówno struktura agrarna, jak i tempo jej przemian są znacznie zróżnicowane w skali kraju. Na ogół przyczyn tego zjawiska upatruje się w warunkach przyrodniczych i historycznych⁵, co jest w dużej mierze

uzasadnione. Ważną rolę w kształtowaniu się zmian w strukturze agrarnej odgrywały w ostatnim 30-leciu uwarunkowania zewnętrzne, w tym następująca globalizacja, proces integracji Polski ze strukturami Unii Europejskiej, ewolucja wspólnej polityki rolnej (WPR), występujące w gospodarce światowej okresy recesji oraz zmieniająca się sytuacja geopolityczna. Zjawiska te w dużej mierze przyczyniły się do transformacji części gospodarstw rolnych w farmy towarowe lub przedsiębiorstwa agrobiznesu. Ze względu na ograniczone zasoby ziemi i trudności w dostępie do kapitału, taki kierunek przemian możliwy był tylko w przypadku części podmiotów. Jeszcze na początku XXI wieku (2002 r.) dane statystyczne GUS wykazywały blisko 3 mln gospodarstw rolnych w Polsce. Obecnie ich liczba szacowana jest na 1,3 mln. Jednocześnie część tych podmiotów zatrzymała się w swym rozwoju i, ograniczając kontakty z rynkiem, ulega stagnacji, a z czasem likwidacji. W związku z niską elastycznością popytu na produkty wytwarzane przez rolnictwo oraz ograniczonymi zasobami ziemi rolniczej, nie jest możliwy równoczesny rozwój wszystkich gospodarstw. Kluczowe jest natomiast, aby w procesach likwidacji dominowały dywesticje⁶, stanowiące szansę na poprawę efektywności wykorzystania zasobów oraz wzrost dochodów właścicieli gospodarstw rolnych. Przekształcanie kolejnych gospodarstw rolnych w gospodarstwa domowe

1 J. Wilkin, *Ewolucja paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2008, nr 3, s. 18-28; M. Halamska, *Transformacja wsi 1989-2009: zmienny rytm modernizacji*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2011, nr 2(44), s. 5-25.
2 T. Wojewodźc, *Procesy dywesticji i dezagrarnizacji w rolnictwie o rozdrobnionej strukturze agrarnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. Rozprawy” 2017, nr 535 (412).
3 K. Musiał, W. Musiał, *Dezagrarnizacja i dezanimalizacja na obszarach chronionych województwa świętokrzyskiego – aspekty przyrodnicze, ekonomiczne i instytucjonalne*, Europejskie Centrum Badawcze Drobnych Gospodarstw Rolnych, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, 2020.
4 R. Budzinowski, *Sprzeczności rozwojowe prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2008, nr 2(4), s. 13-28.
5 E.J. Szymańska, *Zmiany struktury agrarnej na polskiej wsi w latach 1918-2018*, „Zeszyty Wiejskie” 2021, nr 27, s. 31-58; J.S. Zegar, *Kwestia agrarna w Polsce*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.

6 Dywesticje w rolnictwie to planowe ograniczanie produkcji rolniczej i zaangażowania zasobów gospodarstwa domowego rolnika w działalność produkcyjną gospodarstwa rolnego, prowadzące do uwolnienia zasobów ziemi, pracy i kapitału, które mogą zostać wykorzystane w innej działalności rolniczej lub pozarolniczej. Zob. T. Wojewodźc, *Dywesticje w gospodarstwach rolnych – istota, definicje, podział*, „Wieś i Rolnictwo” 2010, nr 2(147), s. 96-108.

nieprowadzące działalności rolniczej jest głównym przejawem dezagraryzacji obszarów wiejskich.

Integracja Polski ze strukturami Unii Europejskiej stanowiła ważny impuls dla rozwoju rolnictwa. Objęcie gospodarstw rolnych instrumentami wspólnej polityki rolnej, równoczesne wsparcie zarówno podmiotów większych, jak i mniejszych spowalniały procesy zmian w strukturze agrarnej. Ze względu na słabość instytucji dzierżawy i systemu ewidencji użytkowania gruntów bardzo trudno precyzyjnie określić i ocenić skalę procesów likwidacji (uśpienia) gospodarstw rolnych. Do głównych przyczyn zniekształcenia oficjalnych statystyk należy zaliczyć praktyki dzierżawienia oparte na umowach ustnych, gdzie podatek rolny płaci właściciel ziemi i to on aplikuje o subsydia przynależne użytkownikowi. Płatności obszarowe w takiej sytuacji pełnią funkcję „czynszu dzierżawnego” wypłacanego ze środków publicznych. Właściciel ziemi zachowuje formalnie status rolnika, a użytkownik zyskuje dodatkową powierzchnię, która stanowi część innego, często małego, gospodarstwa rolnego, a przez to podlega mniejszym rygorom prawnym, np. w zakresie zmianowania.

Procesom odchodzenia od działalności rolniczej sprzyjają przedsięwzięcia wspierające przedsiębiorczość, rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej oraz rozwój gospodarczy poszczególnych regionów. Możliwości rozpoczęcia pozarolniczej działalności gospodarczej lub podjęcia pracy zarobkowej poza rolnictwem otworzyły przed wieloma rodzinami rolniczymi perspektywę uzyskania alternatywnych dochodów. Realokacja

zasobów pracy gospodarstwa rolnego, jego transformacja w podmiot gospodarczy nierolniczy jest przejawem twórczej destrukcji i dezagraryzacji rodzin rolniczych. Daje jednak szansę na przesunięcie zasobów ziemi do podmiotów pozostających przy produkcji rolniczej.

Realokacja zasobów pracy gospodarstwa rolnego, jego transformacja w podmiot gospodarczy nierolniczy jest przejawem twórczej destrukcji i dezagraryzacji rodzin rolniczych. Daje jednak szansę na przesunięcie zasobów ziemi do podmiotów pozostających przy produkcji rolniczej.

Dużym problemem w kontekście wspierania rozwoju rolnictwa pozostaje nierównomierny postęp gospodarczy kraju. Aby przyspieszyć procesy poprawy struktury agrarnej, niezbędne jest szersze wsparcie przedsiębiorczości oraz rozwoju infrastruktury na obszarach peryferyjnych i obszarach wiejskich o małym potencjale własnym (w tym zakresie). Umożliwi to szybszy odpływ nadmiaru siły roboczej z gospodarstw mniejszych i uwolnienie zasobów ziemi z tych podmiotów.

Pandemia COVID-19, choć wpłynęła na ciągłość łańcuchów dostaw i zaopatrzenia, to nie miała istotnego wpływu na tempo procesów dezagraryzacji. Wprawdzie, pojawiające się wraz z nią, większa niepewność i ryzyko powodowały u części rolników tendencję do opóźniania decyzji o kontynuacji procesów inwestycyjnych i dywestycyjnych, jednak trudno jest obecnie potwierdzić takie

tendencje za pomocą dostępnych danych statystycznych.

Obserwacja etapów transformacji rolnictwa w krajach Europy Zachodniej pozwala stwierdzić, że również w Polsce zintensyfikują się procesy dezagrarnizacji, którym towarzyszyć będzie koncentracja czynników produkcji w podmiotach silniejszych ekonomicznie.

Przedłużające się okresy ograniczania produkcji rolnej (trwające nierzadko blisko 20 lat) i następujące w tym czasie zmiany pokoleniowe spowodowały, że w części gospodarstwach rolnych nastąpił zanik niektórych umiejętności i przyzwyczajzeń. W połączeniu z dekapitalizacją posiadanych środków produkcji i zużyciem ekonomicznym środków trwałych uniemożliwia to w praktyce powrót do produkcji rolnej. Tam, gdzie było to możliwe, posiadana baza materialna została zaadaptowana na alternatywne potrzeby gospodarstwa domowego lub sprzedana, a ziemia jest użytkowana przez podmioty większe ekonomicznie lub odłogowana w nadziei na wzrost jej wartości w przyszłości. Rzadko dochodzi natomiast do definitywnego transferu ziemi rolniczej.

Zamknięcie dla polskich produktów rolnych rynku rosyjskiego, a następnie najazd Rosji na Ukrainę spowodowały silne turbulencje na rynkach rolnych. Nie miały jednak istotnego oddziaływania na tempo procesów dezagrarnizacji obszarów wiejskich w Polsce. Spadek cen i trudności w zbyciu wytworzonych produktów rolnych wpłynęły natomiast na pogorszenie sytuacji ekonomicznej głównie

gospodarstw towarowych. Ich użytkownicy w dalszym ciągu z dużą niepewnością spoglądają w przyszłość, obawiając się zmian wynikających z wdrażania tzw. Europejskiego Zielonego Ładu i potencjalnej integracji Ukrainy ze strukturami UE. Skutki tych dwóch czynników są jednak obecnie bardzo trudne do jednoznacznej oceny, ze względu na trwające wciąż prace koncepcyjne oraz brak wielu szczegółowych rozwiązań i uzgodnień.

Obserwacja etapów transformacji rolnictwa w krajach Europy Zachodniej pozwala stwierdzić, że również w Polsce zintensyfikują się procesy dezagrarnizacji, którym towarzyszyć będzie koncentracja czynników produkcji w podmiotach silniejszych ekonomicznie. Tempo tych przemian zależy w dużej mierze od przyjmowanych rozwiązań polityczno-prawnych. Dezagrarnizacja obszarów wiejskich i rodzin rolniczych są zjawiskami, które nie muszą być postrzegane negatywnie. Towarzyszą one rozwojowi gospodarstwu większości krajów na świecie. W Polsce po 35 latach od transformacji ustrojowej i 20 latach od przystąpienia do struktur Unii Europejskiej odsetek gospodarstw domowych czerpiących dochody z rolnictwa znacznie się zmniejszył i zmniejszać się będzie w dalszym ciągu. Ważne jest natomiast, aby uwalniane z likwidowanych gospodarstw w drodze dywestycji zasoby zostały zagospodarowane w innych podmiotach lub innej działalności, gdzie będą wykorzystywane efektywniej.

Potencjał produkcyjny ziemi rolniczej musi być zachowany. Najlepiej byłoby, gdyby była ona udostępniona podmiotom silniejszym ekonomicznie. Należy zatem zwiększyć kontrolę nad zasobami ziemi,

do czego niezbędna jest modyfikacja przepisów regulujących zasady dzierżawy, tak aby lepiej uwzględniały one interesy dzierżawców, a jednocześnie nie naruszały praw własności jej dotychczasowych właścicieli. Powiązanie dopłat obszarowych z obowiązkiem prowadzenia uproszczonej rachunkowości rolnej ograniczy praktyki pobierania płatności obszarowych przez podmioty, które nie prowadzą działalności rolnej. Jednocześnie w celu ograniczenia ilości odłogów zmodyfikować należy obecny system opodatkowania użytków rolnych. Trzeba podnieść koszty posiadania działek wyłączonych z produkcji rolnej poprzez włączenie ich do opodatkowania podatkiem od nieruchomości oraz zwiększyć stawki podatku rolnego obciążającego użytki rolne pozostające w złej kulturze rolnej. Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości, podejmowanie działań na rzecz powstawania nowych miejsc pracy pozarolniczej, rozwój regionalnej infrastruktury komunikacyjnej będą stymulowały uwalnianie siły roboczej z gospodarstw rolnych i sprzyjały rozwojowi lokalnemu.

Potencjał produkcyjny ziemi rolnej musi być zachowany. Należy zatem zwiększyć kontrolę nad zasobami ziemi, do czego niezbędna jest modyfikacja przepisów regulujących zasady dzierżawy, tak aby lepiej uwzględniały one interesy dzierżawców, a jednocześnie nie naruszały praw własności jej dotychczasowych właścicieli.

O tym, że dezagraryzacja wsi, społeczeństwa i gospodarki zachodzi na wielu płaszczyznach, świadczy również fakt, że obecnie już tylko dwie uczelnie wyższe w Polsce zachowały w swych nazwach pierwiastek rolniczy (Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie), a wiele placówek edukacyjnych zamknęło lub znacznie ograniczyło rekrutację na kierunki rolnicze. Jest to niewątpliwie przejaw wymuszanej przez rynek dezagraryzacji edukacji, który – ze względu na znaczenie sektora żywnościowego dla bezpieczeństwa państwa – należy oceniać negatywnie. ■

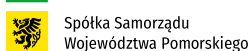
O AUTORZE

Dr hab. inż. **Tomasz Wojewodzik**, prof. URK – pełni funkcję koordynatora dyscypliny ekonomia i finanse w Uniwersytecie Rolniczym im. H. Kołłątaja w Krakowie. W swojej działalności naukowej koncentruje się na zagadnieniach związanych z ekonomiką i organizacją rolnictwa, przemianami strukturalnymi oraz oddziaływaniem samorządów terytorialnych na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Jest autorem licznych opracowań naukowych z tego zakresu, w tym monografii *Procesy dywertycji i dezagraryzacji w rolnictwie o rozdrobnej strukturze agrarnej*, wydanej przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie w 2017 r.

Partnerzy

Pomorski Fundusz Rozwoju
sp. z o.o. z siedzibą w Gdańsku

Partnerzy numeru

Pomorski Thinkletter

2024 nr 3 (18)

ROLNICTWO

JAKIE WARTOŚCI, REGUŁY GRY
I KIERUNKI ZMIAN?

PUNKT ZWROTNY W ROLNICTWIE

JAKI CZEKA NAS WYBÓR?

USTRÓJ ROLNY – REGUŁY GRY – INSTYTUCJE

GDZIE POTRZEBUJEMY ZMIAN?

KONKURENCYJNOŚĆ
I ZIELONA TRANSFORMACJA

JAK POŁĄCZYĆ TE CELE?

NOWY WYMIAR
BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCIOWEGO

NA CZYM POLEGA?

KONGRES
OBYWATELSKI

POBIERZ CAŁĄ PUBLIKACJĘ

www.kongresobywatelski.pl

